

Hrvatsko selo – dio najranije povijesti Novog Sada

dr. Darko Polić*

Sažetak

Novi Sad je prvo mjesto u Vojvodini koje je otkupilo svoju slobodu, okrunjeno poveljom o oslobođenju – elibertaciji 1748. godine. Od tada Slobodni carsko-kraljevski grad, Neoplanta, ima sve preduvjete za daljnji razvoj zasnovan na, za razliku od većine drugih gradova i mjesta po Vojvodini, pretežito trgovačkoj i obrtnoj djelatnosti. Nije samo relativno mali atar opredijelio osnovnu djelatnost grada, nego i raznovrsnost potreba Petrovaradinske tvrđave čijoj je posadi uvijek bio potreban širok opseg usluga. Posebnost Novog Sada je od najranijih dana njegovog novovjekovnog postojanja bila njegova nacionalna i vjerska raznolikost, koja je sve raznovrsnija od sredine 18. stoljeća. Tom mozaiku doprinijeli su i Hrvati, i to među prvima, sa sigurnošću već od početka 18. stoljeća, u posebnom dijelu grada koji se zvao Hrvatsko selo.

Ključne riječi: Novi Sad, Hrvatsko selo, Hrvati

Osnutak i razvitak Novog Sada u 18. stoljeću

Za osnutak Novog Sada uzima se 1694. godina, kada je, s bačke strane naspram Petrovaradinske tvrđave, izgrađen šanac ili mostobran (*brukschanz*) – mala utvrda trokutnog oblika koja je kontrolirala pristup pontonskom mostu (na mjestu današnjeg Varadinskog). Pontonski most će biti jedini siguran i suhi prijelaz te osnovna komunikacija idućih 250 godina na ovom dijelu toka dubokog i plahovitog Dunava. Mostobran ima malu posadu u nekoliko prizemnih vojnih objekata, skladišta i kapelu sv. Ivana Nepomuka. Od Mostobrana su dva puta vodila k zaleđu: glavni put k visokoj suhoj gredi na kojoj se nalazio začetak Novog Sada, tada službeno Petrovaradinski šanac (Srpski grad ili Ratzenstadt) te sporedni put koji je vodio po kruni grede, riječne ade paralelne s tokom, i uz samu obalu Dunava, gdje se formiralo Hrvatsko selo (*Croatendorff*).

---

*dipl. inž. arh.; Urbo – prostorni planer u JP „Urbanizam“ Zavod za urbanizam, Novi Sad

Relativno brzi napredak u 18. stoljeću, i kao uzrok i kao posljedicu, imao je Petrovaradinski šanac zahvaliti stalnom pritjecanju stanovnika. Promjene u broju i u nacionalnom sustavu, posebno su intenzivne nakon Beogradskog mira, 1739. godine, kada se Austrijsko carstvo, nakon dvadeset godina, povuklo iz sjeverne Srbije. Dolaskom kršćanskih stanovnika iz Beograda, koji je ponovno u sastavu Otomanskog carstva, u Novi Sad među većinsko srpsko stanovništvo doseljavaju se u većem broju Nijemci, Židovi, Armenci, Hrvati, Cincari, Albanci, a sa sjevera, u malom broju, i Mađari.

Porast broja stanovnika nije samo nacionalno obojio Novi Sad, nego mu je dalo brojne povode za oslobođenje od vojne uprave, kojoj je šanac bio podređen. Uz angažiranje svojih najboljih poslanika, prikupljena su sredstva kako bi se otkupila samostalnost mjesta, što je poveljom potvrdila i carica, ugarsko-hrvatska kraljica Marija Terezija, 1. velječe 1748. godine. Uspostava gradske uprave – magistrata od tada je bila redovita i pratila je razvoj zakonskih okvira tijekom 18. stoljeća te jozefinskih reformi i njihova opoziva krajem stoljeća.

U bilješkama zasjedanja gradskog magistrata, sačuvanih u Gradskom arhivu Novog Sada, postoje bilješke o Hrvatima koji su bili njegovi članovi, ali i o Hrvatskom selu, njegovim stanovnicima poimence, njegovom stradanju od poplave i konačnom preseljenju u dio današnje gradske jezgre, krajem osmog desetljeća 18. stoljeća.

Hrvati u 18. stoljeću u Novom Sadu

Kao graničarsko mjesto u podnožju Petrovaradinske tvrđave, s bačke strane, Novi Sad je započeo svoj razvitak još krajem 17. stoljeća. Osim vrlo rijetkih bilježaka, u ovoj fazi povijesti razvoj naselja, iz kog će nastati Grad Novi Sad, može se pratiti iz mapa i premjera zemljišta budućeg grada, arhiva grada Novog Sada, AP Vojvodine, ali i iz izvora lokalnih povjesničara kroz 19. i 20. stoljeće, od kojih su oni najvrjedniji svoja djela temeljili na podacima iz bečkih, požunskih i peštanskih arhiva.

Podaci o Hrvatima u Novom Sadu u prvim godinama njegova osnutka, krajem 17. i u prvoj polovini 18. stoljeća, nisu brojni. Možda je prvi i najstariji popis stanovnika Petrovaradinskog šanca od 24. ožujka 1698.¹, koji se nalazi u bečkom Hoffkammerarchivu, najranija potvrda njihove nazočnosti. Popis sadrži popis imena u transkripciji na latinskom, kojom se njihova vjerska (nacionalna?) pripadnost može samo naslutiti (Maxin Paulovich, Janko Michalics, Jurica Joranich...).

U razdoblju od 1702. do 1748., prema crkvenim matrikulama², Hrvati su se doselili iz Podravine i Posavine (Erdujheli 2002: 122). Nakon pada Beograda pod otomansku

¹ Conscriptio waross idest suburbii Petrovaradiensis trans Danubian adjacentis, unacum relatione partier annexa sub Num.: 13 et 14. Popis stanovnika je pod odjeljkom Conscriptio Rascianicae Civitatis trans Danubiam situatae. Prilog je sačinio dr. Rudolf Schmidt, a prenio i objavio Stajić, (Stajić 1933: 190-191).

² Katolika je bilo malo, sve do 1739. godine, a omjer Nijemaca : Hrvata : Mađara je bio 50 : 30 : 20. (Erdujheli 2002: 123).

vlast, u Petrovaradinski šanac se doseljava najveći broj beogradskih katolika, od kojih su Nijemci daleko najbrojniji, što značajno umanjuje dotadašnji udio Hrvata³.

Kvalitetnije praćenje udjela Hrvata u životu Slobodnog carsko-kraljevskog grada Novog Sada može se pratiti nakon uspostave gradskog magistrata, odnosno gradske administracije čiji su dokumenti arhivirani. Gradski magistrat Novog Sada funkcionirao je po dogovorenom religioznom paritetu pola-pola, između rimokatolika i pravoslavaca, a funkcionirao je od prvog gradskog magistrata uspostavljenog 15. ožujka 1748. godine pa do kraja Prvoga svjetskog rata. U rimokatoličkoj polovici uvijek je bilo Hrvata. Prigodom restauracija prvog saziva gradskog magistrata, mjesta Hrvata uvijek su nasljeđivali drugi Hrvati. Među najranije, sa sigurnošću spomenute Hrvate je pripadao Nikola Vukobradović (Dalmata) koji je bio među onima koji su gradu posudili sredstva za troškove elibertacije⁴. Vukobradović je izabran za predsjednika izabranog građanstva (*tribunus plebis*) u drugom sazivu magistrata (prva restauracija) 24. travnja 1749., kada je zamijenio Miška Sarandu. Redovita dužnost gradske uprave je i dodjela statusa građanina, pa se u popisima izabranih, tijekom 18. stoljeća, upisivalo i njihovo zanimanje. Tako je u jednom izvješću navedeno da su te godine novi građani Hrvati (Iliri rimokatolici) bili jedan užar, dva čizmara i jedan trgovac. U popisu magistratskih činovnika iz 1779. zabilježeno je da su „Iliri rimokatolici“ senator P. Kažić i siročadski otac T. Jurić, a među tada izabranim građanima, bilo je pet Hrvata. Gradski magistrat Novog Sada opet je restauriran 1. i 2. srpnja 1793. godine, a među izabranima je i Pavle Jakobović (Dalmata) za gruntovničara (Stajić 1933: 43).

Hrvati su bili sve vrijeme prisutni kao autohtona zajednica i nakon dobivanja statusa slobodnog carsko-kraljevskog grada. Oni su u cijelom razdoblju nazivani Šokcima, a službeno ili Iliri rimokatolici (*Illyre romanocatholici*) ili Dalmatinci (Dalmatis), ali „ime Hrvati je bilo u upotrebi“ (Knežev 2017: 405) jer je postojalo u kolokvijalnom govoru i dokumentima, na primjer testamentima⁵.

Hrvatsko selo

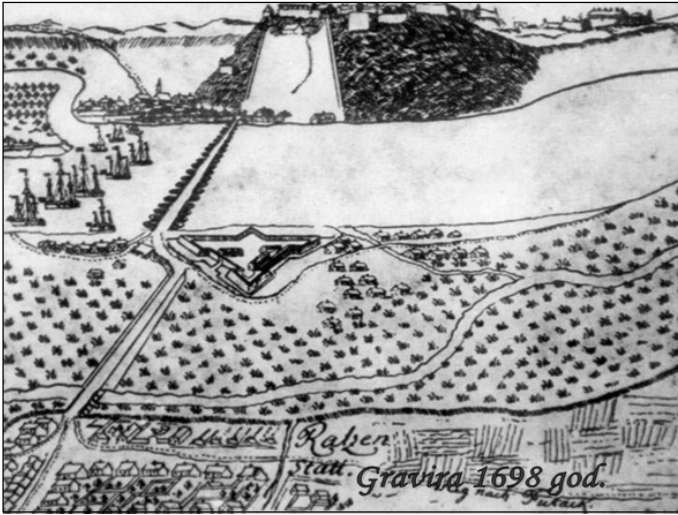
Mikrolokacijski, osnutak Hrvatskog sela na teritoriju Grada Novog Sada, povijesno je i prostorno povezano s izgradnjom Petrovaradinske tvrđave, odnosno, izgradnjom pontonskog mosta za prijelaz preko Dunava i mostobrana s bačke strane. Dostupna građa obuhvaća mape iz 18. stoljeća (posebno za vrijeme vojnih kampanja), rijetke zapise novosadskih povjesničara (Erdujhelji, Stajić, Lazić), a prvi tekst o Hrvatskom selu i njegovim stanovnicama objavio je Zoran Knežev (2017: 404-408), na žalost bez detaljnijih referenci i izvora.

³ Omjer katolika nakon 1739. godine je Nijemci: Hrvati: Mađari – 76: 14: 10. (Erdujhelji 2002: 129).

⁴ Priložio je 175 forinti.

⁵ Knežev (2017: 405) navodi jedan srpski testament iz 1773. godine koji kaže: „Kati Hrvatici dužan sam 30 forinti, a Mati Hrvatu dužan sam 15 forinti“. Na žalost, autor ne navodi nikakav podatak izvora.

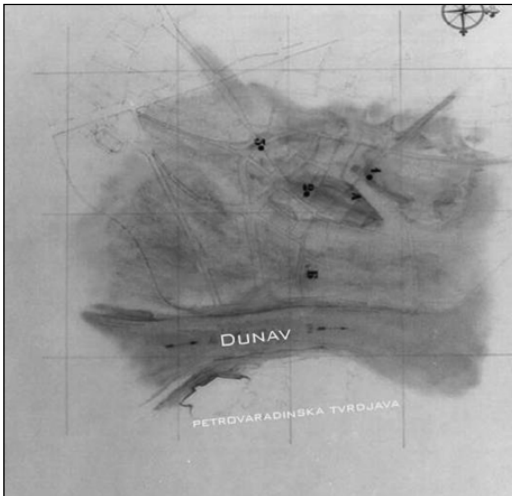
Na gravuri iz 1698. godine, uz sam mostobran, na grebenu jedne od dunavskih ada postoji nekoliko grupiranih kuća, vjerojatno shematski prikazanih.

Slika 1. Dio gravure s prikazom Petrovaradinske tvrđave i okolice iz 1698. Petrović 1987: 24.

Strateška priprema za veliku Bitku na Vezircu 1716. godine, iznad današnjeg Svetišta Gospe Tekijske, značila je izgradnju većeg broja objekata putne infrastrukture koja obuhvaća užurbane radove na izgradnji obrambenih šanaca oko Petrovaradinske tvrđave (tada još uvijek u izgradnji), ali i bolju komunikaciju bačke sa srijemskom stranom, pa je s tim ciljem sagrađen još jedan pontonski most, uzvodno od postojećeg. Na gravuri, mapi šireg obuhvata Petrovaradina, na potezu između dvaju pontonskih mostova nalazi se naselje Croaten Dorff (Hrvatsko selo). Hrvatsko selo bilo je dugačko oko 300 hvati

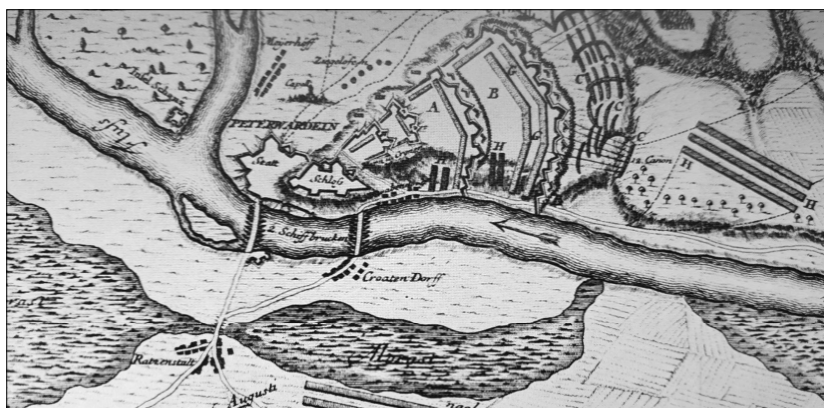
(1 hvat = 1,89 m) ima oko 15 kuća u dva reda od kojih je većina grupirana uz glavnu ulicu, i svoje malo groblje. Selo se pružalo na višoj gredi, koja je dijelila stari i noviji tok Dunava.

Slika 2. Mapa arheoloških nalazišta u centru Novog Sada s vertikalnim prikazom terena. Uzvišenje uz Dunav je mjesto Hrvatskog sela, čiji arheološki tragovi nisu još pronađeni, ali se očekuju. Izvor: Zavod za zaštitu spomenika kulture Grada Novog Sada.

Osim naziva Croatendorf (ili *Croatendorfel*), u spisima gradskog magistrata Hrvatsko selo se naziva Pagellum Croaticum, a u nekim spisima⁶ i *Trefl*. U spisima magistrata ima nekoliko bilježaka o stanovnicima Hrvatskog sela, s kraja osmog desetljeća 18. stoljeća: iz 1778., 1780., 1786., 1787. i posljednje iz 1795. godine. U prvom zapisu, iz 1778. godine, zabilježeno je da u seocetu (*pagellum*) živi 321 Hrvat i 40 Srba. U drugom zapisu, iz 1780. godine, da stanovnici seoceta „od davnina žive u svojim kućicama“ i da su oni, iako izvan grada, njegov sastavni dio, a mnogi njegovi stanovnici su građani novosadski. Zbog blizine Dunava, njegovi stanovnici su se uglavnom bavili ribarstvom, vinogradarstvom, gombarstvom (usp. Lazić 2014: 70), lađarstvom i reparacijom brodova.

Blizina Dunava je i presudila selu, kada se zbog velike poplave 1770. godine, ali i one iz 1785. bilježi da se njegovi stanovnici „oslobađaju od poreza od 321 fo-

Slika 3. Mapa bitke na Vezircu iz 1716. godine.
autor: Blochner, Izvor: Petrović 1987: 23.

rinte, jer ne mogu koristiti svoje domove“ (usp. Lazić 2014: 70). Ova dva razloga su, zbirno, opredijelila odluku Gradskog magistrata, od 23. prosinca 1786., da se seoce ukloni, a stanovnici presele u grad. Nakon molbe stanovnika da ipak zadrže kuće, magistrat je svoju odluku samo potvrdio 29. siječnja 1787. godine. Na osnovi popisa stanovnika Novog Sada iz 1795. godine zabilježeno je 239 hrvatskih imena (Ivo, Antun, Blaž, Lovro i drugi). Ovaj popis bio je sastavljen s ciljem pomoći stanovnicima, nakon velike gladi 1794./95. godine, kada je svaki stanovnik dobio po 203 centi brašna.

Hrvatsko selo je preseljeno na najbližu visoku „gredu“ koja se poklapa s trasom današnje Željezničke ulice (nekada Kameničke), u dijelu zapadno od današnjeg Trga mladenaca. U ovoj su se ulici stanovnici Hrvatskog sela zadržali kroz cijelo 19. stoljeće, što se može pratiti u kontinuitetu arhivske građe po imenima obitelji: Antunović, Vlašić, Vidaković, Lamić, Lovreković, Lamešić, Latinčić, Linarić, Marcekić, Mihaljević,

⁶ Na jednoj mapi iz 1764. naziv sela je *Schwaben Dörfel*, što pobija Erdujhelji (2002), jer selo pod tim nazivom postoji u isto vrijeme, u podnožju Gornje Petrovaradinske tvrđave, točno naspram Hrvatskog sela, što se vidi i na slici 3.

Slika 4. Novosadsko pristanište s početka 19. stoljeća. Izvor: Petrović 1987: 84.

Nikolić, Petriković, Tukanić, Prepić, Čeliković i druge. Arhivska građa, također, potvrđuje vezanost novosadskih Hrvata za ovaj dio grada, jer su oni zabilježeni kao župljani treće rimokatoličke župe, unijatske armenske crkve sv. Grgura Prosvjetitelja. U zapisima iz povijesti novosadskih katolika spominje se da od triju župnih crkava, onu Imena Marijinog koriste Nijemci, sv. Roka Mađari, a u armensku idu i Hrvati. Knežev (2017: 407) navodi testamente novosadskih Hrvata kao važan izvor njegovanja vrijednosti, ali i karakteristike jezika u kojoj izrazito dominira ikavica. U *Legatu* Đ. Ljubetića iz 1809. godine, kaže se: „Na manastir Bački 100 for. za koje je manastir dužan svake godine 6 misa. Na manastir Šaregradski 100 for. (opet 6 misa). Manastiru Iločkom 100 for. Našem špitalju rimskom 50 for.“.

Nova lokacija Hrvatskog sela, sada sigurna od plavljenja, bila je prostorno odvojena od grada. Zbog toga je ovaj dio grada, sve do 20. stoljeća, nazivan Prnjavor. Zbog blizine Dunava, stanovnici su se najvjerojatnije nastavili baviti istim zanimanjima. U analima grada, Prnjavor je bio mjesto zabave Novosađana, dijelom zbog mogućnosti za lov (patke i šljuke) ili provoda u krčmama gdje se kuhao riblji paprikaš i pio fruškogorski rampos, a „Prnjavor napuštao samo kada se ostane bez para“.

Prostorna transformacija Prnjavora, odnosno njegov nestanak, započela je nakon izgradnje Željezničkog kolodvora Novog Sada na kraju Željezničke ulice, puštanjem u promet pruge i željezničkog, prvog stalnog, Mosta Franje Josipa 1883. godine, čiji stupovi i danas postoje. Građevinske čestice, uz sadašnju Željezničku ulicu, postaju mnogo vrednije, pa male kuće nekadašnjih stanovnika Hrvatskog sela zamjenjuju veće građanske, obiteljske kuće, a pred Prvi svjetski rat, i stambene palače. U isto vrijeme, započinje izgradnja na prostoru između (centra) Novog Sada i Prnjavora, pa je na mjestu bare na današnjem Trgu mladenaca (nekadašnjem Vilzonovom trgu) izgrađeno nekoliko obje-

kata uglednih Novosađana, od kojih se najviše ističe katna palača, koju je pred kraj života podigao Feliks pl. Parčetić⁷ (1830. – 1889.), župan novosadski (od 1882.) i bajski (od 1887.), i jedan od najuglednijih novosadskih Hrvata u drugoj polovini 19. stoljeća. Riječ je o raskošnoj palači zrelog historizma koja svjedoči o utilitarnim i hedonističkim potrebama novosadskog višeg građanskog sloja. Palača⁸ na Trgu mladenaca 7, danas služi kao Matičarsko zdanje. (Stančić 2013: 681).

Slika 5. Parčetićeva palača na Trgu mladenaca (fotografirano 1885. godine).

Izvor: Forum: Stare razglednice Novog Sada.

Promjenom fizičke strukture, promijenio se i sastav stanovnika, pa je život starijih hrvatskih obitelji Hrvatskog sela, nakon transformacije Prnjavora, teško pratiti. Ipak, čvrsta vjera da su ostaci Hrvatskog sela na originalnoj lokaciji važan dio lokalne kulturne i graditeljske povijesti Novog Sada potvrđuje sustavno inzistiranje Zavoda za zaštitu spomenika kulture Grada Novog Sada čiji arheolozi uvijek, u svojim posebnim smjernicama i izvješćima prigodom izrade planske dokumentacije, upozoravaju buduće graditelje da se na ranije opisanom lokalitetu „mogu očekivati arheološki nalazi nekadašnjeg Hrvatskog sela“.

Zaključak

Arhivska građa i drugi zapisi ukazuju na najraniju nazočnost Hrvata, tj. da su oni, uz većinski prisutne Srbe, bili prvi stanovnici naselja Petrovaradinski šanac,

⁷ Feliks Parčetić je plemstvo dobio zbog truda oko unaprjeđenja suradnje Srba i Mađara, doprinosa urbanizaciji Novog Sada i rada na napretku prosvjete. Posljednji put u dokumentima Parčetić se spominje 1888. kada se angažira na odbrani grada od poplava (Stančić 2013: 681).

⁸ Na kratko je bila u vlasništvu obitelji Flau, a početkom 20. stoljeća, u posjedu dr. Armina Kosovca, stomatologa, javnog radnika i predsjednika Židovske općine u Novom Sadu (Stančić 2013: 682).

koje će vremenom prerasti u Novi Sad. Život i profil stanovnika Hrvatskog sela u 18. stoljeću zabilježen je u nekoliko dokumenata, ponajprije zapisima Magistrata Slobodnog kraljevskog grada Novog Sada. Iako brojčano mali, Hrvati (Šokci, Iliri, Dalmati) su tvorili samostalnu skupinu višestruko multikulturalne zajednice Novog Sada kako prije, tako i poslije potvrde statusa Slobodnog kraljevskog grada 1748. godine. Povijest sela se može pratiti sve do njegova preseljenja, nakon dviju poplava krajem 18. stoljeća. Povijest njegovih stanovnika se može pratiti kroz cijelo 19. stoljeće na lokalitetu takozvanog Prnjavora, na sigurnoj i suhoj gredi, na početku današnje Željezničke ulice. Prnjavor, kao posebna prostorna i ekonomsko-socijalna cjelina nestaje nakon izgradnje pruge Budimpešta – Beograd kada započinje opsežna izgradnja i formiranje današnje Željezničke ulice, izgradnjom stambenih i poslovnih kuća te palača.

Povijest Hrvatskog sela u 18. stoljeću nije sustavno istraživana. Život i doprinos Hrvata gospodarskom, društvenom i kulturnom razvitku Novog Sada također nisu dovoljno istraženi, a do sada objavljeni podaci nisu znanstveno obrađeni i prikazani, a zaslužuju pozornost u trenutku kada je povijest specifičnih i malih skupina, ali i svakodnevnog života, postala centrom istraživačkog rada, posebno društvene povijesti na lokalnoj razini.

Hrvatsko selo je gotovo crtica u razvitku Novog Sada, ali vrijedan motiv za dalji istraživački rad.

Literatura

- Erdujhelji, Melhior. 2002. *Istorija Novog Sada*. reprint iz 1894. godine. Veternik: Dijam – M- pres.
- Knežev, Zoran. 2017. *Novi Sad – Priče iz prošlosti: (stare gradske priče)*. Panonija pres.
- Lazić, Ljiljana. 2014. *Jermenska crkva u Novom Sadu: Izbrisana baština*, Muzej Grada Novog Sada ; Službeni glasnik Beograd.
- Petrović, Boško. 1987. *Istorijat Novog Sada*. Novi Sad: Matica Srpska.
- Stajić, Vasa. 1933. Kulturna pregnuća novosadskih Srba. *Glasnik istorijskog društva u Novom Sadu* sv. 16.
- Stančić, Donka. 2014. *Umetnička topografija Novog Sada*. Novi Sad: Matica Srpska.

Izvori

- Zavod za zaštitu spomenika kulture Grada Novog Sada. 2019. Uslovi službe zaštite za raspis konkursnih uslova za Javni anketni konkurs za izgradnju mosta na stubovima bivšeg Mosta Franje Josifa. Stare razglednice Novog Sada, Forum, Novi Sad.

Summary

Croatian Village – the fragment of the earliest history of Novi Sad

Novi Sad is the first place in Vojvodina to redeem its freedom, crowned by a Liberation Charter of 1748. Since then, a free royal city Neo-Planta, has had all prerequisites for further development based predominantly on trade and craft activities, unlike most other cities and towns in Vojvodina. It was not only the relatively small area that determined the basic activity of the city; it was also the diverse needs of the Petrovaradin fortress crew, who always needed a wide range of services. Its national and religious diversity was the peculiarity of Novi Sad from the earliest days of its modern existence and it has become increasingly diverse since the middle of the 18th century. The Croats were among the first who contributed to this mosaic, undoubtedly from the beginning of the 18th century, in a special part of the town called the Croatian Village.

Keywords: Novi Sad, the Croatian Village, Croats